

УДК 591.9

XVII ТЕРІОЛОГІЧНА ШКОЛА-СЕМІНАР У ШАЦЬКОМУ НПП «РЕСУРСИ ФАУНИ І ФАУНА ЯК РЕСУРС» (2010 РІК)

Ігор Дикий

The XVII Theriological school-seminar in Shatsk National Park «Resources of fauna and fauna as resource» (2010). — **Dykyu I.** — Detailed report about main items of XVII Annual Theriological Workshop in Ukraine with chronological review of all sessions, round tables and field trainings.

Школа-семінар Українського теріологічного товариства НАН України 2010 року була присвячена темі «Ресурси фауни і фауна як ресурс». Організаторами XVII Теріошколи виступили Українське теріологічне товариство НАН України та Львівський національний університет імені Івана Франка. Завдяки гостинності декана біологічного факультету Ігоря Хамара та очолюваного ним колективу на території Шацького національного парку 20-25 вересня 2010 року на базі Шацького біостаніонару ЛНУ відбулася XVII школа-семінар — щорічне зібрання теріологів з різних куточків України та суміжних країн.

Учасники

На Шацьку теріошколу з'їхалося 37 учасників з більшості областей України, а також постійні учасники останніх шкіл з Білорусі. Загалом у роботі школи взяли участь 13 студентів, 10 аспірантів, 23 спеціалісти, 13 кандидатів наук. Учасники школи представляли 23 організації та установи, у тому числі 9 вищих навчальних закладів.

Серед цих організацій: Інститут зоології ім. І. Шмальгаузена (Київ), Національний науково-природничий музей НАН України (Київ), НДІ біології Харківського національного університету, НВЦ НАН Білорусі по біоресурсам (Мінськ), Інститут рибного господарства НААНУ (Київ), Гомельський державний університет ім. Ф. Скорини, Кримський агротехнологічний університет (Сімферополь), Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, Львівський національний університет ім. І. Франка, Національний лісотехнічний університет України (Львів), Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ), Одеський національний університет ім. І. Мечникова, Сумський державний педагогічний університет ім. А. Макаренка, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Поліський природний заповідник (Селезівка), Чорноморський біосферний заповідник (Гола Пристань), Національний природний парк «Святі Гори», РЛП «Міжрічінський» (Чернігівська обл.), НПП Бузький Гард (Мигія), Канівський природний заповідник, Київський еколого-культурний центр, Харківська та Волинська обласні СЕС.

Місце проведення

Робота XVII Теріологічної школи проходила на території Шацького біогеографічного станіонару ЛНУ ім. І. Франка, в околицях смт. Шацьк Волинської області, який розташований в межах Шацького НПП на залісненому березі озера Пісочне. Робочі засідання відбувалися у зручному одноповерховому приміщенні їдальні, яке слугувало під час семінару конференц-залом. Учасники були поселені на другому поверсі відпочинкового корпусу, поруч з конференц-залом, в 100 м від пірсу на озері Пісочне, де вранці перед сніданком проходив традиційний збір учасників школи, з горнятками кави та фотоапаратурою, для фільмування сходу сонця та осінньої активності водоплавної пернатой дичини.

Тематика

Основній темі XVII Теріологічної школи «Ресурси фауни і фауна як ресурс» було присвячено доповіді та круглі столи протягом п'яти робочих днів. Запропонована тема була невдовзі перед початком самої школи більшістю активних учасників та радою школи. Вона була визнана актуальною всіма теріологами, які повсякденно стикаються з дослідженнями динаміки чисельності видів, щільності їх популяцій, досліджують живлення тварин, розглядаючи ссавців як ресурс для живлення інших тварин, зокрема хижих птахів. Тобто в основі теми лежали не лише мисливські види ссавців, в контексті як ресурси фауни, а більше фауна як ресурс. Протягом семінару теріологи обговорювали такі важливі питання як ресурси мисливських видів ратичних та хижих звірів, гризуни як ресурс для хижаків, питання загибелі тварин на дорогах і діагностики більшості видів кунових за черепами, а також завжди актуальні питання охорони фауни та поточних теріологічних досліджень.

Програма школи включала традиційні та нові круглі столи, такі як «HELP» (Моніторинг та охорона великих хижих ссавців), «SICISTA» (Обліки та ідентифікація дрібних ссавців), «УЦОК» (Український центр охорони кажанів), «UNGULATA» (Охорона великих травоядних), «ФОТОТЕХНІКА» (Техніка фотозйомки та створення якісних pdf-файлів на основі фотознімків). З великим успіхом відбулася сесія «Нові імена» та конкурс студентських робіт, в яких взяли участь студенти, магістранти та аспіранти з Києва, Луганська, Сум, Львова. Відбулася яскрава презентація фотознімків з попередньої XVI Теріологічної школи та відеофільмів про Чорноморський заповідник та про теріологічні дослідження на Українській антарктичній станції академік Вернадський. Функціонував протягом всіх робочих днів «Інформаційний ярмарок», де учасники придбали нову зоологічну літературу та видання Українського теріологічного товариства і Шацького НПП. Відбулася презентація нових видань, де учасники представляли найновіші зоологічні видання. В рамках «Інформаційного ярмарку» відбулися презентації теріологічних сайтів «Теріошкола» та теріологічного форуму.

Хроніка роботи Теріошколи

Робота Теріологічної школи проходила в традиційному режимі з трьох щоденних сесій — дообідньої, пообідньої та вечірньо-нічної. Дообідні сесії буди наповнені доповідями лекційного типу, післяобідні — доповідями за результатами поточних досліджень, вечірні сесії проходили у формі круглих столів та оглядом відео та слайд шоу доповідачів. Один із днів було присвячено екскурсії по місцях моніторингових досліджень, екологічним стежкам рекреаційної зони Шацького НПП, знайомства з садивою національного парку та околицями перлини Шацького Поозер'я — озера Світязь.

Перший день (20 вересня)

Перший день розпочався зустрічами, реєстрацією та поселенням учасників. Дехто з учасників разом з оргкомітетом та частиною Ради школи потурбувався приїхати заздалегідь в неділю. Як і кожного разу у перший день вся атмосфера наповнена радісними емоціями від зустрічей з друзями-колегами-однодумцями та потужним щасливим передчуттям, що для цього всього попереду ще цілих п'ять днів. Сонячна осіння погода сприяла гарному настрою і націлювала на плідну працю впродовж тижня.

Установча сесія розпочалася з хвилини мовчання за нашою колегою, відомим в Україні теріологом, доцентом ЛНУ ім. І. Франка Надією Андріївною Полушиною, яка 19 вересня відійшла у вічність на 83 році життя, залишивши по собі багато цінних наукових праць щодо теріофауни заходу України. Далі були привітання учасників від Голови Теріологічної школи Ігоря Загороднюка та від приймаючої сторони — Шацького біостаніонару ЛНУ та Ігоря Дикого з його доповіддю «Біостаніонар ЛНУ як науковий центр з вивчення природи Західного Полісся та історія теріологічних досліджень». Також всі з задоволенням послушали вступну презентацію Ігоря Загороднюка щодо головної теми школи, оглядом теріологічних подій за минулий рік та історію Теріошколи з її широкою географією.

Наступним було вітання Володимира Тищенка від Ради Теріологічної школи. Після цього присутні заслухали привітання та доповідь заступника директора з наукової роботи Шацького НПП Василя Матейчика на тему «Природа та наукові дослідження Шацького НПП». І завершилася установча сесія доповіддю Ігоря Дикого про теріофауну Шацького НПП. Після перерви на каву, Віктором Пархоменко зроблено чудовий фотозвіт про роботу 16-ї школи-семінару в Поліському заповіднику, який вразив дуже вдало підібраними фотографіями та їх оригінальністю. Далі було узгодження програми: уточнення тематики і порядку проведення круглих столів, внесення поточних змін у програму 17 теріошколи та формування робочих груп. Ввечері відбулася традиційна вечірка спілкування та знайомства «Зустріч через рік», в якій взяли участь і працівники наукового відділу Шацького НПП.

Другий день (21 вересня)

Сесія «Ресурси фауни» розпочалася змістовною доповіддю-презентацією Володимира Лобкова «Ресурси млекопитающих в XXI столетии. Пути использования и сохранения», яка поклала початок подальших дискусій. Продовжив тему ресурсів мисливських видів Андрій Сагайдак, який на правах співавтора зробив доповідь за Віталія Смаголя «Аналіз сучасного стану угруповання лося в Україні», який не зміг приїхати на школу. Далі присутні заслухали досить змістовну і цікаву доповідь доцента Українського лісотехнічного університет Павла Хоєцького «Ресурси та використання сарни у західному регіоні України», і учасники конференції мали змогу подискутувати про динаміку чисельності цього мисливського виду. Продовжуючи тему ратичних, присутні заслухали доповідь Оксани Шарапи про стан Звіривської популяції зубра на Волині, яка викликала жваве обговорення. І завершила перший блок доповідей цікава презентація нашого гостя з Білорусі Олександра Саваріна про тривалі спостереження за «урбанізованою» популяцією ондатри у водоймах міста Гомеля.

У другій половині дня відбулася сесія «Ресурси окремих видів ссавців (гризуни)», яка висвітлювала такі питання, як таксономічне різноманіття гризунів, прогнозування їх чисельності, оцінка площ ареалів та ін. Відкрив сесію цікавою доповіддю про трофейну справу з основами таксидермії для підготовки спеціалістів мисливського господарства вельмишановний Альфред Дулицький. Друга доповідь стосувалася теріофауни острівних екосистем Західного Полісся: Ігор Дикий розповів про найбільш поширених ссавців на островах ріки Прип'ять та Шацьких озер, розглянув шляхи потрапляння тих чи інших видів на острови. Продовжила засідання Зоя Селюніна доповіддю «Фенологічні спостереження за зимосплячними ссавцями на півдні України», з оригінальними фотографіями рідкісних видів ссавців з Чорноморського заповідника. Наступна доповідь стосувалася трофічних зв'язків сов на сході України: «Гризуни як ресурс для нічних хижих птахів». Далі естафету досліджень гризунів перейняла Надія Стецула доповіддю про таксономічне різноманіття ссавців НПП «Сколівські Beskidi». І завершив секцію Олександр Зоря, доповівши про прогнозування чисельності миловидних гризунів та їхню роль у поширенні зоонозів на Харківщині.

Увечері учасників школи зібрали два традиційні круглі столи. Спочатку був проведений круглий стіл, присвячений темі «Методики кількісного обліку ссавців» (ведучі Марина Коробченко та Ігор Дикий) (група «GLIS» та «HELP») з увагою до методик обліку норних та землерийних ссавців. Марина Коробченко розповіла про оцінку площі ареалів та чисельності сліпаків на основі аналізу різних методик. Також були переглянуто фільми про Чорноморський заповідник (представила Зоя Селюніна) та про біологічні дослідження ссавців в Антарктиці з переглядом кадрів народження молоді тюленів Уеддела (Ігор Дикий).

Третій день (22 вересня)

Ранкова сесія «Ресурси мисливських звірів» розпочалася унікальною доповіддю Ігоря Загороднюка «Історичні зміни фауни від Кесслера, Завадського і Черная до сьогодні» підготовленої завдяки багаторічним пошукам і дослідженням давньої літератури, по шматочкам зібраної інформації, включно з маловідомими фактами з їхнього життя.

Потім була заслухана доповідь Євгена Скоробогатова — «Особливості зимового розподілу козулі європейської в заповіднику «Ліс на Ворсклі». Далі заслухали Андрія Сагайдака про результати виконання проекту щодо збереження зубра на Чернігівщині із жвавим їх обговоренням. Про ресурс мисливських видів НПП «Святі Гори» доповів Євген Скубак. І завершив ранкову сесію науковий співробітник Шацького біостаніонару Віктор Шкаран, про результати моніторингу птахів дуплогнізників, не обійшовши увагою види ссавців, які найчастіше траплялися під час огляду дуплянок.

Після обідньої перерви учасники зібралися на сесію за тематикою поточних досліджень. Її розпочав наш гість з Білорусі і давній учасник теріошкіл Олексій Шпак. Він також, як і Ігор Загороднюк, підняв великий пласт невідомого в історії досліджень рукокрилих Білорусі. Тематику рукокрилих продовжив Володимир Тищенко, поділившись досвідом повного зимового обліку кажанів у двох підземеллях Поділля. Дуже зацікавила присутніх і викликала жваве обговорення доповідь Ігоря Загороднюка «Мінливість забарвлення ласки: неперервна географічна мінливість чи таксономічне значення». Автором розглянуто і виділено основні форми забарвлення цього виду в різних регіонах України. Від куниць доповідачі плавно перейшли до їх морських родичів — тюленів. В цьому форматі була заслухана доповідь Ігоря Дикого «Особливості харчування тюленя Уеддела на основі досліджень, проведених упродовж двох експедицій автора в районі Західної Антарктики. Від тюленів плавно перейшли до їх харчового компонента риби. Зокрема, Олександром Городною, як спеціалістом-генетиком, піднята проблематика доместикації видів: «за» і «проти». Завершили сесію дві цікаві доповіді аспірантів теріологів Михайла Колеснікова «Поширення та чисельність перегузні на південному сході України» та Віктора Пархоменка «Загибель тварин на дорогах».

Завершили робочий день круглі столи «УЦОК» (Український центр охорони кажанів). Власне, спочатку круглий стіл розпочався на пірсі озера Пісочного, де присутні могли спостерігати за польотом 5-ти різних видів кажанів, які реєструвалися як візуально, так і з допомогою ультразвукових детекторів. Поряд з тим один з кажанів — лісовий нетопир потрапив до рук теріологів. Після цікавого майстер класу від Ігоря Загороднюка, як відрізнити види-двійники між собою — малого, лісового та нетопира пігмея, був відпущений на волю. Далі була заслухана доповідь щойно прибулої і «свіжозахищеної» на Вченій раді Інституту зоології Марії Гхазалі, яка доповіла присутнім результати своєї кандидатської дисертації. Всі з великим задоволенням заслухали блискучу доповідь. Також були заслухані новини Українського центру охорони кажанів, інформація про участь товариства в роботі EUROBATs, Національну доповідь та план проведення Року кажана. Михайло Дребет та Володимир Тищенко розповіли про «хворобу білого носу» у кажанів Поділля з загальним аналізом ситуації. Ігор Загороднюк розповів присутнім про новини таксономії та загадки біогеографії кажанів. Ігор Дикий детально розповів про фауну кажанів Волині.

Четвертий день (23 вересня)

День розпочався демонстрацією роботи пастко-ліній для лову дрібних ссавців на біологічному стаціонарі, заздалегідь підготовлених Ігорем Диким та його колегами. В одну з каналок потрапила нориця руда, яка після огляду була відпущена на волю. Далі всіх очікувала екскурсія до озера Світязь, де учасники конференції мали змогу почути історію Шацьких озер від короля Ягайла до сьогодні, проведену науковим співробітником біостаніонару Віктором Шкараном. Після колективної фотосесії на фоні Світязя та купання бажаючих у водах озера, екскурсія продовжилася екологічною стежкою лісового масиву Шацького НПП. Погода сприяла польовому виїзду, було тепло і сонячно. Учасники мали змогу ознайомитися з різними типами лісу на території Парку, оглянути з оглядової площадки затоку Бужню.

Друга половина дня була присвячена майстер класу Віктора Пархоменка щодо створення електронних бібліотек, створення якісних ПДФ-файлів на основі фотознімків, створення файлів формату djvu та їхні особливості. Присутніми також були розглянуті «бібліографічні» ідеї та проблематика, висловлені на форумі Теріошколи.

Вечері відбулося засідання круглого столу за темою «Облік даних і моніторинг дрібних ссавців», на якому було блискуче проведено майстер-клас від двох Ігорів — Загороднюка та Дикого — з діагностики дрібних видів ссавців Mustelidae за черепами. Учасники мали можливість власноруч перевірити оновлені ключі визначення, користуючись кістковим матеріалом, спробувати себе у визначенні. Завдяки цьому майстер клас затягнувся до півночі. У дружній теплій атмосфері, у численних роз'ясненнях та відповідях ведучих присутні отримали цінний досвід та знання щодо визначення дрібних видів мустелід.

П'ятий день (24 вересня)

Продовжила останній робочий день сесія «Нові імена в теріології а апробація теріологічних дисертацій». Розпочав доповіді Андрій Андрусенко, який ознайомив присутніх зі «Станом популяції видри річкової на території НПП Бузький Гард» та поцідився оригінальними відеоматеріалами щодо видри в зимовий сезон на березі Південного Бугу. Сергій Заїка зробив цікаву доповідь про пелеткові дослідження та діагностику дрібних ссавців за матеріалами з Луганщини. Василь Довжик ознайомив присутніх зі станом та динамікою чисельності мисливської теріофауни Волині (за даними статзвітності). Олександр Ковальчук зробив блискучу доповідь «Палеофауністичні дослідження нових неогенових та антропогенових місцезнаходжень Запорізької області у 2009–2010 рр.», яка викликала багато питань і жваве обговорення. Далі присутні заслухали молодих колег-теріологів з ЛЛІУ ім. І. Франка — Олександра Кусьнежа з доповіддю «Фауна рукокрилих підземних порожнин та урбокосистем Львівщини» та Олексія Реслера з доповіддю «Популяція вовка на Львівщині станом на 2001 рік».

Друга половина дня була присвячена підведенню підсумків конкурсу «Нові імена в теріології». Переможцями були оголошені Олексій Реслер (III місце), Заїка Сергій та Олександр Кусьнеж (II місце), Олександр Ковальчук (I місце). Всі вони отримали грамоти і призи від Оргкомітету XVII школи-семінару та Ради Теріологічної школи.

На завершення розпочався з Інформаційний ярмарок Теріошколи (ведучий — Ігор Загороднюк), на якому Ігор Дикий презентував видання «Каталог ссавців Зоологічного музею ЛНУ» (2010 р.). Альфред Дулицький розповів про підсумки роботи конференції «Браунерівські читання 2010». Ігор Загороднюк проілюстрував на екрані обнови сайту Українського теріологічного товариства, розповів про активність на теріофорумі та про праці Теріошколи 2010. Іван Парнікоза доповів присутнім про міжнародну конференцію «Eurasian steppes: status, threats and adaptation to climate change». Завершив ярмарок Євген Скоробогатов, який ознайомив учасників з основними подіями *Року видри в Україні* (2010).

Потім учасники обговорювали та узгоджували проект майбутньої резолюції, підводили підсумки робочих днів 17-ї Теріошколи; йшла підготовка до Теріологічного бенкету, який було дбайливо влаштовано працівниками Шацького біостанціону. Особливою подією цієї вечірки стало вшанування пам'яті старших колег, коли кожний з присутніх по колу сказав кілька слів про своїх вчителів і віддав шану пам'яті про тих, кого більше немає з нами. І знову, як і на всіх попередніх школах, навкруги відчувався особливий «дух останнього дня», з відчуттям приємного багажу радості від спілкування, отриманого досвіду, планів на майбутнє та головне — надією на скоре повернення та продовження.

Шостий день (25 вересня)

Зранку, після сніданку і прощання, був централізований виїзд колег автобусом на Шацьк. Гарна сонячна погода сприяла чудовому настрою. Всі роз'їжджалися з найкращими спогадами про школу, національний парк і незабутні зустрічі, які стаються щороку в новому куточку України. Прощалися з надією на нову зустріч у 2011 році, яку за пропозицією Миколи Товпинця та Ігоря Євстаф'єва запропоновано провести в Криму, у Казантипському заповіднику.

Література • References

Пархоменко В., Загороднюк І. XVI Теріологічна школа-семінар «Динаміка популяцій та хижацтво» (Поліський заповідник, 2009) // Мінливість та екологія ссавців. Київ, 2012. С. 148–153. (це видання).